

De oude rechterlijke archieven

door

Dr D. W. Gravendeel

Inleiding

De dorpsgerichten, zoals zij tot het einde der achttiende eeuw in de provincie Utrecht bestonden, hadden een verschillende herkomst. In verreweg de meeste gevallen kan hun rechtsmacht worden afgeleid van de bisschop van Utrecht. De koninklijke schenkingen aan de bisschop van de immuniteit voor zijn eigen domeinen (sinds de 8ste eeuw) en de verlening van grafelijk gezag over gebieden buiten zijn domeinen (in de 11de eeuw) leidde via een lang proces tot het ontstaan van de bisschoppelijke landsheerlijkheid over het Nedersticht en het Oversticht, in grote lijnen samenvallend met de huidige provincies Utrecht, Overijssel, Drente en de stad Groningen. Eén van de aspecten van de landsheerlijkheid was de rechtsmacht, zowel de hoge in lijfstraffelijke zaken als de lage in boetstraffelijke zaken. De hoge rechtsmacht werd over het algemeen in regionaal kader uitgeoefend, de lage in lokaal kader.

Bespreking van de hoge rechtsmacht kan in onze beschouwing achterwege blijven daar deze in 't algemeen op het platteland niet werd uitgeoefend en in 't bijzonder niet binnen de gerechten die later de gemeente Vleuten-De Meern zouden vormen. Wél trad er sinds het midden van de 13de eeuw in het Nedersticht een bisschoppelijk functionaris op ter uitoefening van de hoge rechtsmacht: de maarschalk, maar allengs wisten de steden de criminele jurisdictie, ook over het platteland, aan zich te trekken, tot het in 1530 opgerichte Hof van Utrecht de criminele rechtspraak over het gehele platteland van Utrecht inclusief de stad Montfoort kreeg toegewezen, met uitzondering van de andere steden en de Proosdijlanden. Het Hof behandelde ook civiele zaken, maar fungeerde bovendien als beroepsinstantie voor de plaatselijke gerechten.

Sinds de 12de eeuw bevond de lage rechtsmacht in het Nedersticht zich in velerlei hand: in die van de bisschop, de kapittels, abdijen en ministerialen (dienstmannen). Zij allen lieten de uitoefening ervan op den duur over aan een schout.

Het gebied waarbinnen iemand de rechtsmacht bezat, werd in Utrecht **gerecht** genoemd; uit deze gerechten zijn de latere gemeenten voortgekomen. Met het woord **gerecht** werd echter ook aangeduid het geheel van schout en burenen c.q. schepenen, dat aan de gerechtszitting deelnam.

Buurrecht was oudtijds de naam voor een rechtspleging, waarin de burenen (gekwalificeerde ingezetenen) van een gerecht als oordeelvinders optraden, d.w.z. het oordeel vonden, het vonnis wezen, op vordering van de schout. De gang van zaken bij de burenenrechtspraak werd op den duur als onbevredigend ervaren, door partijdigheid, een te grote of een te geringe opkomst en ruzies. Een vast aantal schepenen, op termijn benoemd en beëdigd door de maarschalk, zou in dit euvel kunnen voorzien. Vandaar dat allengs omzetting

plaatsvond van de burengerechten in schepengerechten, in grote lijnen echter pas in de 16de en een enkele maal niet eerder dan in de 17de eeuw.

Schepenrecht

Schepenrecht werd aan Vleuten en de Harmelerwaard verleend in 1527 door bisschop Hendrik van Beieren en Deken en Kapittel van Oudemunster, in 1530 aan Oudenrijn en Heicop en Veldhuizen, De Meern, Reijerscop, Bijveld en Rosweide door Karel V en in 1632 aan de Haar door de Staten van Utrecht.

De eerste te Vleuten onder dit recht vigerende schout was Loeff Pelgrumsz., de eerste schepenen waren Frederick Evertsz., Joris Jorisz., Evert Dirxsz., Thonis Herbertsz., Jacob Aelbertsz., Eybert Gerritsz. van Wel en Gerrit Willemsz.; kerkmeesters waren toen Splinter Huygensz. en Henrick Claesz., de pastoor was Johan van Goer, terwijl als maarschalk van het Nedersticht fungeerde Frederick Utenham.

De schepenen moesten zijn mannen met eere van goede name ende fame, zij werden aangesteld door de gerechtsheer, gerecrueteerd uit de geërfden en zij konden hun benoeming niet weigeren. Hun functie was overigens gelijk aan die van de vroegere burenen.

Het was gebruikelijk dat de schout, zeker al in de 15de eeuw, zijn ambt pachtte en borgen moest stellen of een borgsom storten. Dit laatste vooral omdat zijn bevoegdheden en werkzaamheden de rechterlijke sfeer ver te buiten gingen en zich ook op fiscaal terrein uitstrekten. Zoals de gerechtsheer behalve de jurisdictie ook bestuursmacht had, een aantal heerlijke rechten bezat en bovendien meestal grondbezitter in het gerecht was, zo bewoog de activiteit van de schout, als hij de gerechtsheer integraal verving, zich op de terreinen van de jurisdictie, het bestuur, de belastingen en de behartiging van de privé-belangen van de heer. Het bestuur had op de dorpen tijdens het Ancien Régime nog niet zo heel veel te betekenen, maar het innen van belastingen was een gewichtige taak voor de schout, evenals soms het behartigen van de waterstaats-

Dit is der Schepenen
 boeck ofte Register
 in vloeten ende in
 Hermelreweerd In
 des Eerbaren Heren
 Gherechte des Decken
 ende Capittel van oude
 munster t' Utrecht beghin
 nende mitten yersten Schepenen
 recht Anno 15 honderd ende
 soevenendetwintich den
 yersten dach in Mey

Titelblad van het eerste schepenenboek van Vleuten.

Dit is der Schepenen boeck ofte Register in Vloeten ende in Hermelreweerd in des Eerbaren Heren Gherechte des Decken ende Capittel van Oudemunster te Utrecht, beghinnende mitten yersten Schepenen recht.

Anno 15 hondert ende soevenendetwintich den yersten dach in Mey.

belangen. Dit laatste was echter van gerecht tot gerecht verschillend, omdat er hier en daar waterschappen bestonden, die een eigen bestuur hadden met vergaande bevoegdheden, zodat daar de waterstaatstaak voor het grootste deel onttrokken was aan de schout.

Een vrij groot aantal gerechten was zo klein, dat er geen functionarissen te vinden waren om een rechtbank, tevens bestuurscollege te vormen. In alle gevallen was er een gerechtsheer, soms ook een schout, die immers niet binnen het gerecht hoefde te wonen. Waren er rechtszaken aan de orde, dan moesten zij in een naburig gerecht worden behandeld. De belanghebbenden konden dan hun rechtbank kiezen.

Alle gerechten waren bevoegd in **boetstraffelijke zaken** en daarnaast in **civiele zaken**, geschillen tussen particulieren betreffend. Men kon van het vonnis in beroep gaan bij het Hof van Utrecht, dat overigens deze civiele zaken in toenemende mate ook in eerste aanleg behandelde.

Naast de taak als rechtbank in geschillen vonden de dorpsgerechten een andere taak in het op rechtsgeldige wijze vastleggen van rechtshandelingen door derden. Dit aspect van hun werkzaamheid, de zg. **voluntaire jurisdictie** of **vrijwillige rechtspraak**, kostte hun heel wat meer tijd dan de contentieuze rechtspraak, dus de rechtspraak in geschillen. Weliswaar hadden de gerechten op dit terrein concurrentie van de openbare notarissen, maar enkele veel voorkomende rechtshandelingen, als de overdracht van onroerend goed en de vestiging van zakelijke rechten daarop, konden slechts voor het plaatselijk gerecht geschieden.

Op grond van de ordonnantie van de Staten van Utrecht van 6 oktober 1584 kregen de gerechten er op het terrein van de vrijwillige rechtshandelingen een taak bij, die zij vroeger nooit hadden gehad. Aan de katholieke geblevenen werd voortaan de mogelijkheid gegeven ten overstaan van het plaatselijk gerecht te **trouwen**.

Op 1 maart 1811 werden de schepenrechtbanken, zowel in de steden als op de dorpen, afgeschaft en werden er, evenals in de andere gebieden van het Franse keizerrijk waarvan Utrecht toen deel uitmaakte, rechtbanken per kanton en per arrondissement ingevoerd.

Er waren diverse decreten en circulaires en niet minder dan drie Koninklijke Besluiten (van 8 maart 1879, 9 oktober 1883 en 20 juni 1919) voor nodig om de oude gerechtsarchieven te krijgen waar zij zich uiteindelijk nu bevinden: de rijksarchiefbewaarpplaatsen in de provincie. Dit met uitzondering van de

archieven van die gemeenten die over een gemeentearchivaris en een doelmatige archiefbewaarpplaats beschikten; de betreffende gemeenten konden bedoelde archivalia in bewaring krijgen.

Gegevens

De archivalia die nu in het Rijksarchief te Utrecht bewaard worden, werden in 1985 opnieuw geïnventariseerd door D. T. Koen (Inventaris 49 Dorpsgerech-

ten); ik maakte voor het bovenstaande een dankbaar gebruik van de in die inventaris opgenomen inleiding.

Van alle taken, die de dorpsgerechten hebben gehad, interesseert ons het meest die betreffende de **vrijwillige rechtspraak**. In de daarop betrekking hebbende archivalia kunnen we namelijk gegevens vinden over overdrachten, hypotheeken, taxaties, heffing van de 20ste en 40ste penning, procuraties, tes-

Anno 1527 den
 27sten dach in Mey
 Soes beghe
 in en gheordneert vanden
 Eerbaer
 liden Schout en Gerecht tot oudem
 sse tuercht en dat dore ghe
 en beue van ghemerit ons g
 hen van vltu in blyghe h
 rade va beue slyden w
 nu voort een te honden ind
 E h gheuechte vorste en
 dat by dese gheorde konde
 manne en slyden nachte
 Schout des gheuechte
 loeff selgromps
 Schepen in vltu
 Ghewent van de
 Euerit Dirck
 Jacop outbert
 Joub ionck
 Egbert va well gheuechte
 Thom
 Gecant herbert
 Mathem
 I. h. v. m. t. v. b. v. d. slyden
 Frederic
 * 1527

Eerste bladzijde van het eerste schepenboek van Vleuten.
Anno 15 hondert ende 27 den yersten dach in Mey.

tamenten, boedelscheidingen, publieke verkoop van roerende en onroerende goederen, verpachtingen en verhuur.

Ik geef een overzicht van de bewaard gebleven archivalia van de gerechten, waaruit tenslotte onze gemeente Vleuten-De Meern is ontstaan, met globaal het tijdvak dat wordt bestreken:

Galekop	1714 - 1811
Haarzuilens	1631 - 1811
Oudenrijn en Heikop	1693 - 1811
Papendorp	1702 - 1811
Reierskop-Creuningen	1714 - 1810
Reierskop-St Pieters	1640 - 1809
Themaat	1736 - 1811
Themaat-Den Eng	1684 - 1753
Veldhuizen, Bijleveld,	
Rosweide en Reierskop-	
Lichtenberg	1631 - 1810
Vleuten en De Meern	1527 - 1811

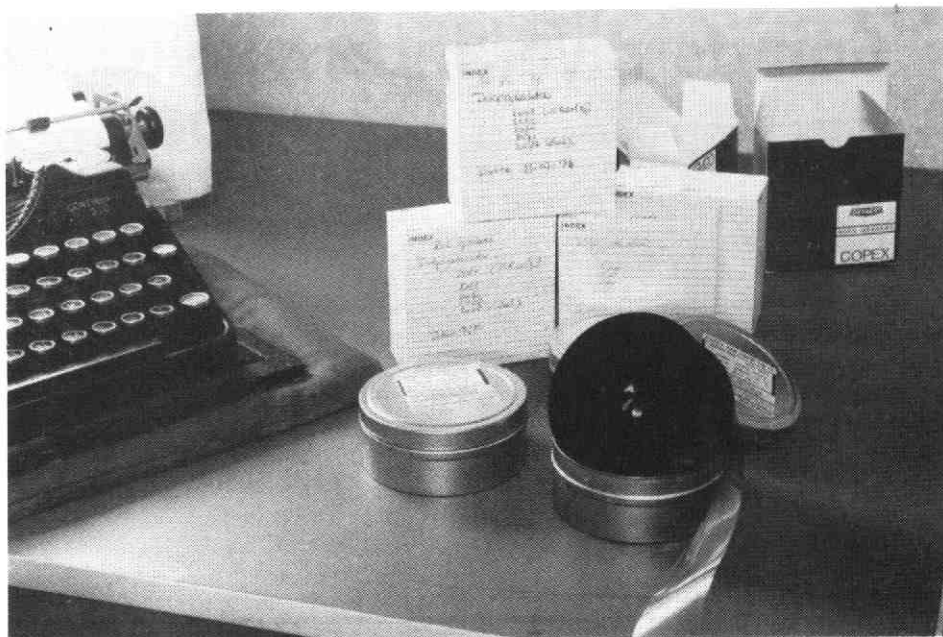
Opvallend is dat de Vleutense archivalia terugreiken tot de dag waarop aldaar het schepenrecht werd ingevoerd; dit wordt trouwens vóór in het eerste "schepenboek" ook vermeld. Er zijn niet veel plaatsen waar de historici zich er op kunnen verheugen de beschikking te hebben over zo'n oud archief. Het Kadaster, in gebruik genomen in 1832, kan, wat betreft de laatste 150 jaar, onze honger stillen naar gegevens over grond en opstallen in onze gemeente. Bestudering van de boven besproken archivalia brengt ons nog eens 300 jaar verder terug in de tijd.

Raadpleging van de stukken kan kosteloos geschieden in de leeszaal van het Rijksarchief, maar het is een moeizaam werk. Klappers op naam of object ontbreken veelal en als men dan, op zoek naar een enkel gegeven, bij herhaling eindeloze stapels papier moet doorbladeren, begint toch de gedachte zich op te dringen of dat niet anders kan.

Uw bestuur heeft daarom, mede gebaseerd op ervaring mijnerzijds elders, besloten de voor ons van belang zijnde archieven op kleinbeeld-film te doen zetten. Deze films kunnen thuis op een schermje worden geprojecteerd en gelezen, en vervolgens kan men de belangrijkste gegevens uit de acten systematisch rangschikken. Op deze wijze het gehele materiaal doorwerkend, verkrijgt men tenslotte een kast vol kostelijke gegevens, waarmee te kust en te keur geschiedkundig onderzoek kan worden gedaan.

Fonds

Ter gelegenheid van de feestelijke opening van het nieuwe kantoor van Van Gool Assurantiën aan de Zandweg 116b te De Meern, had het echtpaar van Gool zijn zakenrelaties gevraagd, in-

De filmrollen.

Foto: K. B. Nanning.

plaats van bloemen of cadeau's geld over te maken voor een cultureel doel. Op 2 oktober j.l. bleek welk doel zij voor ogen hadden, want toen mocht uw dagelijks bestuur een bedrag van f 1000,- in ontvangst nemen om te besteden aan het bovenomschreven project.

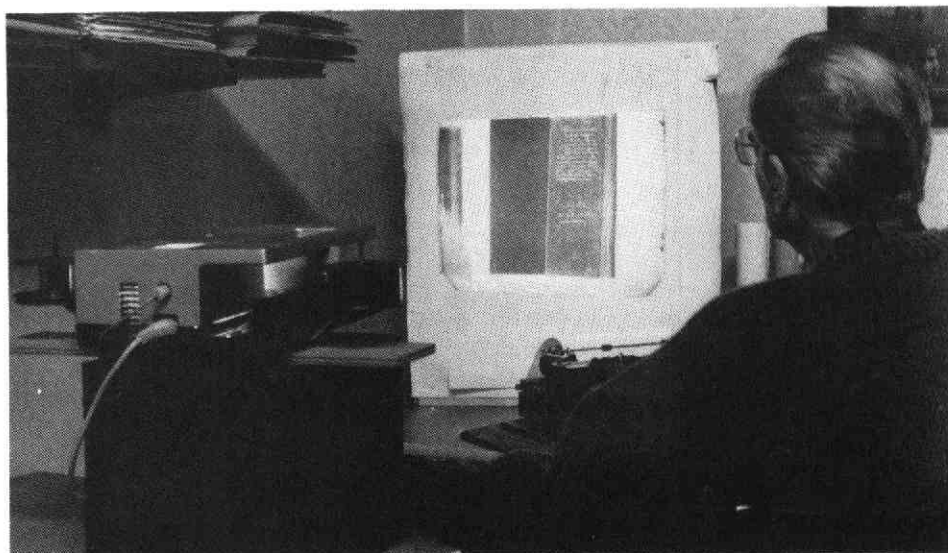
Project

De eerste 8 films (5.527 opnamen = ca 10.000 bladzijden) zijn inmiddels gereed en het eigenlijke werk kan beginnen. Nu is dit een klus die bij voorkeur niet door één man of vrouw moet worden geklaard; het zou te lang duren, controle ontbreekt en de animo kan verflauwen, evenzovele factoren die in hun tegendeel verkeren als er een ploegje de schouders onder zet. Ik mag toch aannemen dat er onder u zijn die op een kans hebben ge-

wacht nu eens iets ècht belangrijks voor hun vereniging te kunnen doen; dat zij zich bekend maken!

Het benodigde materiaal (film en aangepaste projector) zal door de vereniging beschikbaar worden gesteld en op mijn goede raad en daadwerkelijke steun kunt u rekenen. Weest niet bang dat het oude schrift wellicht moeilijkheden oplevert, verreweg het grootste deel van de acten is vlot te lezen en bovendien, al doende leert men.

Ik nodig diegenen die deze uitdaging aandurven uit zich bij mij te melden: Dr D. W. Gravendeel, 't Zand 35 te Vleuten, tel. 03406 - 61793. Bedenk dat ook úw huis en grond een geschiedenis hebben, die dankzij dit onderzoek aan het licht kan worden gebracht!

Opstelling van projector, projectiescherm, schrijfmachine en „aandachtige lezer”.
Foto: K. B. Nanning.